

П45
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ТІТОВА ТЕТЯНА ЄВГЕНІВНА

УДК 378.22:159.9

**ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ
ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

19.00.07. – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2012

8678
НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі “Університет менеджменту освіти” НАПН України (м. Київ)

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Семиченко Валентина Анатоліївна,
Університет сучасних знань, професор кафедри
психології та педагогіки

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Власова Олена Іванівна,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор, завідувач кафедри психології
розвитку;

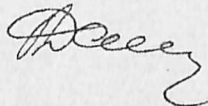
кандидат психологічних наук, доцент
Литвиненко Ірина Сергіївна,
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського, доцент, завідувач
кафедри загальної та вікової психології.

Захист відбудеться *15 січня 2013 р. о 14.00 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ 14 ” грудня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний стан розвитку України обумовлює необхідність реформування існуючої системи освіти, що, у свою чергу, призводить до необхідності теоретичного осмислення та практичного вдосконалення зокрема й системи професійної підготовки. Державні освітні програми (Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти в Україні та ін.) наголошують на необхідності гуманізації освіти, що спричиняє виникнення особливих вимог і до професійної освіти, яка покликана виховувати різнобічну, гармонійну особистість із розвиненою ціннісною сферою, що визначає її спрямованість та професійну культуру. Постійно зростають нагальні запити суспільства до практичної психології, що має наслідком виникнення потреби у підготовці висококваліфікованих психологічних кадрів. Це стає можливим через формування ціннісно-сислової компетентності фахівця, розвитку в нього гармонійної системи ціннісних орієнтацій, які є підставою для вибору та регуляції поведінки і діяльності.

Дослідженню ціннісних орієнтацій молоді присвячено ряд праць, котрі вивчають структуру та динаміку ціннісних орієнтацій особистості в юнацькому віці (С.С. Бубнова, Є.Д. Научитель), взаємозв'язок ціннісних орієнтацій із професійною спрямованістю (М.Ю. Ворбан, Т.М. Данилова, Ю.Г. Долінська, Г.С. Нікіфорова), з ефективністю професійної діяльності (Н.П. Максимчук, Є.Д. Научитель, Г.С. Нікіфорова, М.Н. Сулейманов та ін.). Приділяється увага дослідженню особливостей аксіогенезу (З.С. Карпенко) та суб'єктної позиції як чинника особистісно-професійного аксіогенезу (Г.К. Радчук).

Існує значна кількість вітчизняних досліджень, присвячених особливостям підготовки практичних психологів (О.Ф. Бондаренко, Ж.П. Вірна, С.Д. Максименко, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелева, та ін.), становленню та розвитку самосвідомості психолога (І.П. Андрійчук, А.Г. Самойлова, О.Є. Сапогова, Н.Ф. Шевченко), особливостям динаміки ціннісної сфери психолога (Н. О Антонова, Т.А. Вілжожаніна, Н.І. Іванцев, Т.А. Кадикова). Ціннісні орієнтації визначають як чинник особистісного розвитку та самоактуалізації психолога (А.А. Фурман), як ключовий момент у розвитку готовності до вирішення професійних завдань (В.М. Мицько) та ін.

Дослідники серед провідних функцій цінностей та ціннісних орієнтацій зазначають регуляторну та проєктувальну функції. Часто вказують також на невідповідність наявної ціннісної системи реальній поведінці. Усе це зумовлює необхідність дослідження взаємозв'язку змісту ціннісно-сислової сфери особистості та особливостей саморегуляції. Проте існуючі дослідження, здебільшого, присвячені лише аналізу наявної системи ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, їхній специфіці та особливостям динаміки. Зв'язок між особливостями ціннісної сфери, осмисленістю життя, часовою перспективою та стилем саморегуляції поведінки майбутніх психологів, а також специфіка їхнього формування протягом навчання у виші не виступали предметом цілеспрямованого дослідження.

Вивчення особливостей формування реальнодіючих та гармонійних ціннісних

орієнтацій майбутнього психолога, які проявлятимуться в особливостях професійної ідентифікації майбутнього фахівця, у побудові часової перспективи та стилях саморегуляції, є принципово важливим завданням для вирішення питань, пов'язаних із особистісним та професійним розвитком під час навчання у вищому навчальному закладі.

Формування ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів є доцільним для більш детального визначення провідних тенденцій у поведінці та діяльності особистості, а ціннісно-сислова компетентність повинна враховуватись системою вузівської освіти як один із вагомих чинників успішної реалізації діяльності.

Актуальність та недостатня розробленість зазначеної проблеми в теоретичному та практичному аспекті обумовлюють вибір теми дисертаційного дослідження – “Формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів у процесі професійної підготовки”.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Тема дисертації затверджена Вченою радою Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (протокол № 2 від 26.09.2002 р.) та погоджена з Міжвідомчою радою НАПН з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 26.10.2004 р.).

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації особистості майбутнього психолога.

Предмет дослідження – формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Мета дослідження полягає у визначенні структури, психологічних особливостей, динаміки розвитку та розробці програми формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Згідно з поставленою метою визначено основні завдання дисертаційного дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку ціннісних орієнтацій особистості у процесі професійної підготовки.
2. Обґрунтувати критерії та рівні сформованості ціннісних орієнтацій студентів.
3. Визначити особливості структури ціннісних орієнтацій майбутніх психологів.
4. Дослідити динаміку розвитку ціннісних орієнтацій майбутніх психологів у процесі навчання у ВНЗ.
5. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів та розробити методичні рекомендації для психологічної служби вишу.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення суб'єктно-діяльнісного підходу (К.О. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.); наукові уявлення про ціннісно-сислову сферу особистості та ціннісні орієнтації як її центральний компонент (М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, Д.О. Леонтьєв, О.Г. Дробницький, О.Г. Здравомислов, Н.А. Журавльова, З.С. Карпенко, М. Рокіч, А.В. Сірий,

О.А. Тихомандрицька, Ш. Шварц та ін.); положення компетентнісного підходу (І.О. Зимня, О.С. Лебедев та ін.), психолого-педагогічні засади гуманізації професійної освіти, впровадження у практику професійної психологічної підготовки особистісно орієнтованого підходу (Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, В.Ф. Моргун, Н.І. Поз'якель, В.А. Семиченко та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети дослідження було застосовано *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукових даних) та *емпіричні* (опитування, тестування, проєктивні методи, аналіз продуктів діяльності) *методи*. Основними методами дослідження були констатувальний та формувальний експерименти. Для дослідження використовувалася комплекс психодіагностичних методик: опитувальник для вивчення цінностей особистості Ш. Шварца, що дає змогу вивчити особливості ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, а також виявити зміст декларованих та реальнодіючих цінностей; “Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)” Д.О. Леонтєва, який використовувався з метою вивчення провідних смисложиттєвих орієнтацій особистості, а також особливостей часової перспективи та локусу контролю; опитувальник “Стиль саморегуляції поведінки” (ССП-98) В.І. Моросанової та О.М. Коноз, котрий дає змогу виявити стильові особливості свідомої особистісної саморегуляції поведінки; методика “Незакінчені речення” (за описом В.В. Барабанової, М.Е. Зеленової) та аналіз тематичних творів, що використовувались для визначення особливостей професійної та особистісної ідентифікації студентів на основі розгляду їхніх уявлень про минуле, теперішнє та майбутнє, їхнє відношення до навчальної та майбутньої професійної діяльності. У формувальній частині дослідження використовувались активні методи навчання (ігрові методи, методи групової дискусії, “з’ясування цінностей”, проєктивне малювання тощо).

Достовірність висновків забезпечувалася статистичною обробкою даних, здійсненою за допомогою *методів математичної обробки результатів* із використанням пакету статистичних програм SPSS 11.0 for Windows. Математичний (кількісний) аналіз даних передбачав пошук стійких групових зв’язків між змінними (кореляційний аналіз) та виявлення статистичної відмінності між ними (G-критерій знаків, ϕ^* -критерій кутового перетворення Фішера). Генетично-структурний інтерпретаційний метод дозволив здійснити якісний аналіз отриманих у ході дослідження даних.

База дослідження. Емпіричне дослідження проводилося впродовж 2004-2010 років на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. У дослідженні брали участь студенти-психологи 1-5 курсів психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Загальна кількість досліджуваних склала 180 осіб (серед яких, 60 – студенти першого курсу, 30 – студенти другого курсу, 30 – студенти третього курсу, 30 – студенти четвертого курсу, 30 – студенти п’ятого курсу).

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають у тому, що:

–*вперше* теоретично обґрунтовані критерії сформованості ціннісних орієнтацій

майбутніх психологів; визначено систему ціннісних орієнтацій, на розвиток яких мають бути спрямовані формувальні впливи при підготовці психолога; доведено взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями особистості, її часовою перспективою та особливостями свідомої саморегуляції; розроблено психологічний зміст, форми і засоби формування ціннісних орієнтацій студентів-психологів; визначено змістовні характеристики ціннісних орієнтацій у студентів-психологів; виділено ознаки узгодженої та неузгодженої ціннісної системи у майбутніх психологів; виявлено особливості структури та розвитку ціннісних орієнтацій студентів-психологів під час навчання у виші; розкрито взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями майбутніх психологів, стилем свідомої особистісної саморегуляції та особливостями часової перспективи; обґрунтовано програму формування ціннісних орієнтацій студентів-психологів “Цінності в моєму житті”;

–*уточнено та поглиблено наукові дані щодо особливостей розвитку ціннісних орієнтацій студентів під час навчання у ВНЗ;*

–*набуло подальшого розвитку знання про ціннісні орієнтації як центральний компонент ціннісно-сислової сфери особистості, а також уявлення про можливість оптимізації професійної психологічної підготовки за рахунок упровадження особистісно зорієнтованого підходу.*

Практичне значення роботи полягає в тому, що підібрано пакет діагностичних методик, розроблена та апробована програма тренінгу та методичні рекомендації з формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів “Цінності у моєму житті”. Матеріали дослідження можуть бути використані в роботі практичних психологів, котрі працюють у психологічних службах вишів, викладачів вищих навчальних закладів із метою створення сприятливих умов для професійного становлення майбутніх психологів у період вузівської підготовки, а також у системі профвідбору та в рамках післядипломної освіти. Висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх психологів під час вивчення курсу “Основи психопрактики (практична психологія)”, “Вступ до спеціальності”, “Психологія праці”.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертації наукові положення та висновки належать особисто автору та його науковим доробкам. У публікації “Цінності в моєму житті”, написаній у співавторстві, здобутком автора дисертації є розробка концепції програми, підбір відповідних технологій та комплектації завдань в межах змістовних блоків, визначення тематичної послідовності, а також розробка ряду завдань для обговорення та для самостійної роботи (доробок здобувача становить 70%).

Апробація і впровадження результатів дослідження. Головні положення дисертаційного дослідження доповідались, обговорювались та отримали схвалення на Міжнародній науково-практичній конференції “Розвивальна освіта та багатовимірний досвід особистості” (Харків-Полтава, 2005), Міжнародній науково-практичній конференції “Генеза буття особистості” (Київ, 2006), Міжнародній науково-практичній конференції “Особистісне зростання і гуманізація стосунків між поколіннями” (Полтава-Київ, 2007), Міжнародній науково-практичній конференції “Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти” (Київ, 2010), Міжнародній науково-

практичній конференції “Суб’єктно-особистісні виміри психологічної Освіти” (Полтава-Київ, 2010), Міжнародній гіпермедійній конференції “Активізація креативного потенціалу майбутнього педагога: теорія і практика” (Полтава, 2006), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Соціально-психологічні детермінанти становлення громадянськості сучасної молоді у контексті спадщини А.С.Макаренка” (Київ-Полтава, 2004), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави” (Київ, 2008), на всеукраїнському науково-практичному семінарі “Психолого-педагогічні проблеми творчого та духовного розвитку особистості в сучасному освітньому просторі” (Київ-Полтава, 2009), на регіональному науково-практичному семінарі “Психологічна підготовка фахівця в умовах реформування освітнього простору” (Полтава, 2008); на засіданнях кафедри психології управління Університету менеджменту освіти НАПН України; на засіданнях кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 5113/01-37/28 від 1.10.2007 р.), Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 3/3546 від 5.12.2007 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (№ 306 від 14.02.11) та Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (№ 103-10/379 від 01.03.2011).

Публікації. Результати й основний зміст дисертації висвітлено в 7 одноосібних публікаціях автора в наукових фахових виданнях, затверджених переліком МОНмолодьспорту України (4 з яких є матеріалами науково-практичних конференцій), 1 навчальному посібнику, а також в 1 методичному посібнику у співавторстві (70% – авторських).

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (211 найменувань, з них 6 іноземною мовою) на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки, з них 203 сторінки основного тексту. Робота містить 15 рисунків та 9 таблиць на 13 сторінках. Об’єм додатків складає 30 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначені його об’єкт, предмет і мета, сформульовані завдання роботи, висвітлено її наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, наведено дані про апробацію результатів дослідження та їхнє впровадження у практику.

У *першому розділі* – “**Теоретичні основи дослідження ціннісних орієнтацій майбутніх психологів**” – здійснюється теоретико-методологічний аналіз понять “цінність” та “ціннісні орієнтації”, висвітлюються особливості ціннісних орієнтацій студентів-психологів.

Аналіз науково-психологічної літератури свідчить про різноманітність та

неоднозначність тлумачень сутності цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Залежно від теоретичної спрямованості автора останні розглядаються у взаємозв'язку з поняттями “потреба” (Р. Перрі, В.Ф. Сержантов та ін.), “інтерес” (О.Г. Здравомислов, Т. Шибутані), “настанова” (О.Г. Дробницький, І.С. Кон), “норма” (Ф. Знанецький, У. Томас), “диспозиція” (В.О. Ядов), “вибір” (К. Клакхон, Д.О. Леонт'єв, К. Роджерс та ін.), “спрямованість особистості” (Б.Г. Анан'єв, Т.М. Данилова, Б.І. Додонов), “смыслова сфера особистості” (Б.С. Братусь, З.С. Карпенко, Д.О. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, А.В. Сірий, В. Франкл, М.С. Яницький та ін.).

Конструктивне подолання надто широких та неоднозначних трактувань поняття “ціннісні орієнтації” ми пов'язуємо з розглядом останніх як елементів ціннісно-смыслової сфери особистості. При цьому цінності розглядаються нами як значущі з точки зору задоволення провідних потреб особистості предмети або явища оточуючої дійсності, котрі, формуючись у процесі засвоєння соціокультурного досвіду, виявляються в інтересах, настановах та інших мотиваційних проявах особистості, слугуючи важливим фактором регуляції її діяльності та спілкування (М.С. Каган, Д.О. Леонт'єв, А.В. Сірий та ін.). Ціннісні орієнтації визначаються нами як цінності, котрі набули в індивідуальній свідомості статусу “значення-для-мене”, тобто є усвідомленими, відрефлексованими та такими, що забезпечують відповідне смыслове ставлення особистості до життєдіяльності (Б.С. Братусь, З.С. Карпенко, Д.О. Леонт'єв, А.В. Сірий, М.С. Яницький та ін.). Система ціннісних орієнтацій особистості являє собою складну ієрархічну структуру, котра формується та змінюється протягом життя, проте визначальним онтогенетичним періодом її становлення вважається юнацький вік (Н.А. Журавльова, І.С. Кон, В.Е. Чудновський та ін.). Узагальнення існуючих теоретичних уявлень дає змогу розглядати ціннісні орієнтації майбутніх психологів як складне інтегративне утворення, що є елементом ціннісно-смыслової сфери особистості та проявляється в особливостях ідентифікації та побудови часової перспективи, стильових характеристиках особистісної саморегуляції.

У роботі описані основні механізми формування ціннісних орієнтацій особистості: ідентифікація, інтеріоризація та інтерналізація (А.В. Сірий). Визначається, що основою для формування декларованих цінностей є механізми ідентифікації та інтеріоризації. Для перетворення їх на реальнодіючі ціннісні орієнтації необхідне включення усіх механізмів. Основними критеріями для визначення рівня сформованості ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього професіонала є ідентичність, часова перспектива (А.В. Сірий, М.С. Яницький) та свідома саморегуляція (В.І. Моросанова). Залежно від особливостей розвитку та поєднання цих компонентів можна визначати особливості ціннісної структури особистості. Окрім цього, можна проаналізувати особливості статусно-ієрархічної структури ціннісних орієнтацій особистості. У цьому випадку, спираючись на типологію М.І. Лапіна, можна визначити “ціннісне ядро” (ціннісні орієнтації, які набули найвищого статусу у ієрархії), “структурний резерв” (ціннісні орієнтації середнього статусу), “периферія” (мало важливі, індиферентні ціннісні орієнтації) та “ціннісний хвіст” (ціннісні орієнтації найнижчого статусу).

Важливою характеристикою ціннісної структури є її стійкість, що

проявляється в організації людиною власного життя та діяльності відповідно до прийнятих ціннісних орієнтацій. У такому випадку зверталась увага на узгодженість ціннісних орієнтацій, що більшою мірою забезпечує сформованість та дієвість ціннісної структури. Рівень сформованості особистісної саморегуляції, часової перспективи та ідентичності визначає особливості статусно-ієрархічної системи ціннісних орієнтацій.

На основі здійсненого змістового аналізу професіограми психолога (Є.Р. Романова), моделі особистості психолога (Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель), морально-етичних вимог до нього та положень теорії цінностей Ш. Шварца, визначено ціннісні типи, на формування яких передусім має бути спрямована професійна психологічна підготовки у виші. Їхню основу складають "Самостійність" (передбачає наявність таких ціннісних орієнтацій, як "самостійність", "самоконтроль", "цілеспрямованість", "свобода", "творчість", "ініціативність", "наполегливість", "відповідальність", "самопізнання", "саморозвитку"), "Універсалізм" (включає ціннісні орієнтації "толерантність", "гуманність", "емпатія", "рівність", "прийняття себе та інших", "мудрість"), "Доброта" (до якого входять ціннісні орієнтації "чесність", "добррозичливість", "кохання", "дружба", "духовність") та "Стимуляція" (ціннісні орієнтації "широта поглядів", "активність", "допитливість", "насиченість життя", "гнучкість", "винахідливість"), сформованість котрих свідчить про відкритість особистості до змін, широту її поглядів, навички саморегуляції та розвинуту потребу в самотрансцендентності. Крім того, ціннісні орієнтації майбутніх психологів повинні бути дієвими, тобто проявлятися у побудові смислової та часової перспективи, виступати основою для здійснення вибору та саморегуляції. Останнє не лише сприяє продуктивному становленню ціннісно-смислової сфери студента-психолога, але й забезпечує розвиток його професійно важливих мотиваційно-особистісних та інструментальних якостей і, врешті-решт, створює передумови для успішної реалізації майбутньої професійної діяльності в цілому.

У *другому розділі* – "Емпіричне дослідження формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів" – висвітлюються концептуальні засади дослідження, визначаються критерії та рівні сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, описується комплекс психодіагностичних методик, наводиться кількісно-якісний аналіз результатів дослідження структурних компонентів та динаміки ціннісних орієнтацій студентів-психологів протягом навчання (відповідно до виокремлених критеріїв та рівнів).

Особлива увага, з огляду на завдання дослідження, приділена визначенню критеріїв та рівнів сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, відповідно до яких нами підбирались діагностичні методики. Такими критеріями є:

1. *Загальна характеристика ціннісних пріоритетів особистості*, зміст яких проявляється у показниках сформованості та змістовної спрямованості ціннісних орієнтацій особистості, сформованості та реалістичності життєвих планів й уявлень про їх реалізацію, особливості життєвої перспективи. При цьому, низький рівень за даним критерієм характеризується перевагою індивідуальних смислів, неузгодженою системою ціннісних орієнтацій із перевагою цінностей індивідуалістичного характеру; негармонійною життєвою перспективою; слабо розвиненою системою

свідомої особистісної саморегуляції. На середньому рівні переважають особистісні смисли, помірно розвинена свідома саморегуляція, система ціннісних орієнтацій є узгодженою, а часова перспектива – гармонійною. Високий рівень вирізняється перевагою смисложиттєвих відношень, високою осмисленістю життя, узгодженістю системи ціннісних орієнтацій, гармонійною часовою перспективою, високим рівнем розвитку свідомої особистісної саморегуляції.

За даним критерієм відповідний рівень сформованості визначався за допомогою методики вивчення цінностей (за Ш. Шварцем), методики “СЖО” (за Д.О. Леонтьєвим), методики ССП-98 (за В.І. Моросановою, О. М. Коноз), методики “Незакінчені речення” (за описом В.В. Барабанової, М.С. Зеленової) та аналізу тематичних творів.

2. *Ставлення до професійної освіти* позначає розуміння цінностей професійної освіти, сформованість освітніх планів, гнучкість регуляції навчальної діяльності, задоволеність професійним навчанням. Відповідно, низький рівень характеризується нерозумінням цілей професійної освіти, невизначеністю навчальних пріоритетів, безініціативною позицією у навчанні. Середній рівень – розумінням цілей професійної освіти, визначеністю навчальних пріоритетів, прагненням до саморозвитку. Високий рівень позначає розуміння навчально-професійної діяльності як важливого етапу власного життя, високу активність у визначенні навчальних пріоритетів, набутті знань та саморозвитку.

Рівень сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх психологів за даним критерієм визначався за допомогою методики “Незакінчені речення” (за описом В.В. Барабанової, М.С. Зеленової), аналізу тематичних творів та методики вивчення цінностей (за Ш. Шварцем).

3. *Орієнтація на майбутню професійну діяльність*, котра визначається домінуванням в ієрархії ціннісних орієнтацій цінностей, пов’язаних зі сферою професійної діяльності. У даному випадку, низький рівень позначає нерозуміння змісту професії, невміння визначати її пріоритети; середній рівень – розуміння змісту та провідних цінностей професії як особистісно значущих, орієнтацію на конкретну сферу чи вид професійної діяльності; при високому рівні професія розглядається у контексті життєдіяльності як один із провідних сенсів життя, відповідно до якого визначаються провідні цілі та стратегія поведінки.

Для діагностики рівня сформованості ціннісних орієнтацій за даним критерієм використовувались методики “Незакінчені речення” (за описом В.В. Барабанової, М.С. Зеленової), аналіз тематичних творів та методика вивчення цінностей (за Ш. Шварцем).

На підставі всіх вище зазначених критеріїв можна визначити *загальний рівень* сформованості ціннісних орієнтацій. Він є низьким, якщо у студента неузгоджена система ціннісних орієнтацій, вони мають ситуативний характер та мало пов’язані з регуляцією поведінки; виникають складності у визначенні пріоритетних цілей та можливостей їх досягнення. Середній рівень можна констатувати при наявності у майбутніх психологів гармонійної системи ціннісних орієнтацій, яка проявляється в достатній осмисленості життя та визначеності часової перспективи, у сформованій ідентичності та розвинутій свідомій саморегуляції поведінки. Високий рівень визначається наявністю високої осмисленості життя, гармонійністю системи

ціннісних орієнтацій, відповідності особистісних ціннісних орієнтацій провідним професійним цінностям, високим рівнем розвитку свідомої саморегуляції.

Аналіз особливостей ціннісної структури співвідносився з визначеними нами критеріями та рівнями. Оцінювання структури ціннісних орієнтацій майбутніх психологів I-V курсів (n=150) на основі визначених критеріїв та рівнів дає можливість говорити про те, що за критерієм *Загальна характеристика ціннісних пріоритетів* ціннісні орієнтації сформовані на середньому рівні. Для респондентів характерною є узгодженість системи декларованих (таких, які репрезентовані у свідомості людини, але не мають реальної спонукальної сили) та реально діючих (таких, які виступають реальними регуляторами поведінки та діяльності) цінностей, що позначає дієвість системи ціннісних орієнтацій. Однак, змістовний аналіз засвідчує, що у структурі ціннісних орієнтацій студентів-психологів пріоритетними є конкуруючі протилежні ціннісні типи “Доброта” (середній груповий ранг – 3,62), “Самостійність” (середній груповий ранг – 4,13), “Гедонізм” (середній груповий ранг – 4,44), “Досягнення” (середній груповий ранг – 4,45), “Стимуляція” (середній груповий ранг – 4,51). Вони позначають, з одного боку, прагнення до задоволення, власної вигоди та цінуванні власних успіхів, а з іншого – переважання у свідомості майбутніх психологів цінностей індивідуалістичного спрямування. Внаслідок цього структура ціннісних орієнтацій стає конфліктною, що супроводжується суперечливістю поведінки.

Зазначене проявляється в недостатній усвідомленості життєвих цілей та перспектив (для 91,4% респондентів переважають високі та середні показники за субшкалою “Результативність життя” при середніх показниках за субшкалами “Процес життя” та “Цілі у житті”). Нереалістичним є оцінювання власних можливостей (для 50% респондентів характерною є висока розбіжність між показниками за шкалою “Локус контролю – Я”, що свідчить про впевненість особистості у можливості будувати життя відповідно до власних цілей і смислів, та показниками за шкалою “Локус контролю – життя”, що позначає недостатню впевненість у можливості контролювати життя та впливати на перебіг подій). Розвиток процесів свідомої саморегуляції є недостатнім (показники “Загального рівня саморегуляції” для 46% є середніми, а для 34% – середні, з тенденцією до низького, та низькі).

За критерієм *Ставлення до професійної освіти* переважає (для 60% респондентів) низький рівень сформованості ціннісних орієнтацій студентів-психологів. Це проявляється в тому, що респонденти не завжди можуть правильно визначати пріоритети професійної освіти, співвідносити особистісні ціннісні пріоритети з цінностями навчально-пізнавальної діяльності, реалістично оцінювати значущість певних здібностей, знань та вмінь для реалізації навчальної професійної діяльності. Недостатньою є значущість цінностей “Самостійність” та “Стимуляція” при високому значенні “Гедонізму”, що позначається на вибірковості інтересу до професійного навчання, нестійкості пізнавальної активності, низькому ступені відповідальності за результати навчання тощо.

Для 60% досліджуваних характерним є середній рівень сформованості структури ціннісних орієнтацій за критерієм *Орієнтація на професійну діяльність*, що свідчить про сформованість інтересу та загального позитивного ставлення

студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності. Достатнім є розуміння специфіки професії, її ціннісних пріоритетів. Натомість, недостатньо виражена орієнтація на конкретну сферу чи вид діяльності, ускладнений процес узгодження особистісних та професійних пріоритетів (зокрема, недостатньо значущими є такі професійно важливі цінності як “Універсалізм” та “Самостійність”).

Отже, у цілому структура ціннісних орієнтацій майбутніх психологів є багаторівневою, внутрішньо неоднорідною та недостатньо сформованою, відображає нестійкість та конфліктність ціннісно-сислової сфери.

Отримані результати конкретизувалися під час розгляду особливостей розвитку ціннісних орієнтацій студентів-психологів з першого по п'ятий курс. Здійснений кореляційний аналіз (за допомогою коефіцієнту рангової кореляції r_s , Спірмена), дозволив систематизувати отримані результати та визначити психологічний зміст рівнів сформованості ціннісних орієнтацій студентів-психологів різних років навчання за встановленими критеріями.

Результати емпіричного дослідження особливостей розвитку загального рівня сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх психологів з першого по п'ятий курс представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості розвитку ціннісних орієнтацій майбутніх психологів
під час навчання (n=150)

Загальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій	Розподіл студентів за навчальними курсами (у %)				
	Перший курс (n=30)	Другий курс (n=30)	Третій курс (n=30)	Четвертий курс (n=30)	П'ятий курс (n=30)
Високий	–	–	–	–	–
Середній	23,3	30,0	40,0	43,3	43,3
Низький	76,7	70,0	60,0	56,7	56,7

Із таблиці видно, що присутня тенденція до поступового зростання до п'ятого курсу кількості студентів, котрі мають середній загальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій, однак ці зміни не підтверджуються статистично.

Змістовний аналіз свідчить про недостатній рівень сформованості ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів за усіма визначеними критеріями. На основі кореляційного аналізу для 64% студентів 1-5 курсів за критерієм *Загальна характеристика ціннісних пріоритетів* було визначено неузгоджену систему ціннісних орієнтацій, яка виявляється у високій розбіжності між декларованими та реально діючими цінностями. У той же час, відмічено позитивну тенденцію до зростання (43,3% порівняно з 23,3%) з першого по п'ятий курс чисельності студентів, які мають узгоджену систему ціннісних орієнтацій. Поступово підвищується значущість таких професійно важливих цінностей, як “Самостійність” та “Доброта” з деяким спадом на п'ятому курсі. Натомість, серед пріоритетних ціннісних орієнтацій майбутніх психологів усіх курсів залишаються “Гедонізм”, “Стимуляція” та “Безпека”, що свідчить про переважну егоїстичну спрямованість респондентів, “позапрофесійний” розвиток їхньої ціннісної сфери. До п'ятого курсу у студентів підвищується середній рівень осмисленості життя (для 70% респондентів четвертих-п'ятих курсів характерним є середній рівень “Осмисленості

життя”, а для 66,6% перших-третьох курсів характерним є середній та низький рівень). У досліджуваних 1-3 курсів часова перспектива не достатньо реалістична, неузгоджена. Для 4-5 курсів характерною є більш реалістична та диференційована, але ще недостатньо узгоджена перспектива. До п'ятого курсу підвищується відсоток респондентів з середніми показниками “Загального рівня саморегуляції” (63,3% респондентів порівняно з 40%). Профіль саморегуляції є нерівномірним, з переважанням “Гнучкості” та недостатнім розвитком “Моделювання” та “Планування” (для представників усіх курсів). Отже, в цілому, незважаючи на позитивні тенденції у розвитку, за даним критерієм можна констатувати низький рівень сформованості ціннісних орієнтацій.

За критерієм *Ставлення до професійної освіти* для 60% респондентів (представники 1-3 курсів) визначено низький, а для 40% (представники 4-5 курсів) – середній рівень сформованості ціннісних орієнтацій. Це свідчить про недостатнє розуміння цілей професійної освіти, невміння співвідносити їх з власними ціннісними пріоритетами при наявності позитивного ставлення до навчальної діяльності в цілому.

За критерієм *Орієнтація на професійну діяльність* визначено середній рівень сформованості ціннісних орієнтацій. Студенти досить чітко уявляють вимоги до спеціаліста-психолога, визначають зовнішні (більше акцентують увагу студенти перших-третьох курсів) та внутрішні (більше акцентують увагу студенти четвертих-п'ятих курсів) труднощі, які можуть виникати під час реалізації професійної діяльності. Останнє дозволяє констатувати, що під час навчання у студентів формується образ психолога-професіонала, наділеного певними професійно важливими якостями, усвідомлюються труднощі професійної діяльності та професійної самореалізації.

Результати математико-статистичної обробки даних засвідчили, що вони мають високий рівень статистичної значущості ($p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$). Виявлено позитивні кореляційні зв'язки між структурними компонентами ціннісних орієнтацій, що й визначають рівень їхньої сформованості в респондентів із узгодженою та суперечливою ціннісною системою.

У цілому, результати дослідження свідчать про загальний низький рівень розвитку та недостатню сформованість ціннісних орієнтацій майбутніх психологів усіх курсів.

У *третьому розділі* – “Психологічний супровід формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів в процесі професійної підготовки” – розглянуто теоретико-методологічні та конкретно-прикладні аспекти розробки програми формувального експерименту, проаналізовано результати емпіричної перевірки його ефективності, а також наведено методичні рекомендації для психологів та викладачів вишів із формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів.

У нашому дослідженні ми пропонуємо розглядати формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів як цілеспрямований та поетапний процес, що відбувається під час спеціально організованої діяльності (соціально-психологічний тренінг) та спрямований на розширення області свідомої ціннісно-сислової компетентності.

На основі аналізу праць провідних науковців (Г.О. Балл, Г.А. Берулава,

Ж.П. Вірна, О.І. Власова, З.С. Карпенко, І.С. Литвиненко, С.Д. Максименко, Н.П. Максимчук, Г.К. Радчук, В.А. Семиченко, Н.Ф. Шевченко та ін.) обґрунтовано, що цілеспрямоване формування ціннісних орієнтацій повинно бути спрямоване на набуття студентами знань про власні ціннісні орієнтації, усвідомлення власної цінності та відповідальності за свою життєдіяльність; розкриття специфіки і змісту професійних цінностей; вироблення позитивного ставлення до системи професійних цінностей та усвідомлення майбутньої професійної діяльності як важливої складової життя; визначення життєвих планів реалізації особистісних та професійних перспектив; усвідомлення власних дій і себе в системі “Я-Інший” та розвиток особистісної саморегуляції.

Із метою оптимізації процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів під час навчання у виші обґрунтовано доцільність використання соціально-психологічного тренінгу “Цінності в моєму житті”. Із огляду на зміст та обрану форму організації розвивальних впливів, використовувався широкий спектр методичних прийомів і технік, зокрема такі активно-діалогічні форми та методи навчання, як ігрові методи, методи групової дискусії, метод “мозкового штурму”, метод “з’ясування цінностей”, проєктивне малювання тощо (А. Гольдштейн, Н.П. Максимчук, В.О. Моляко, О.Л. Музика, В.А. Семиченко, Г.В. Старшенбаум та ін.).

Тренінгова програма “Цінності у моєму житті” розрахована на 11 занять тривалістю 4 години (загальна кількість – 44 год.), що проводяться раз на тиждень. Кількість учасників групи – 14-15 осіб. Програма включає в себе поступову реалізацію трьох змістовних модулів: “Я для себе, я для інших” (14 годин); “Я” як цінність” (20 год.); “Я – майбутній психолог” (10 год.). Кожен модуль являє собою певну багатовимірну систему, що включає тематичну (забезпечення певної послідовності тем), діяльну (організація відповідної діяльності для засвоєння та формування ціннісних орієнтацій) і рефлексивну (сприяння самоаналізу та самооцінці студентами власних індивідуальних особливостей і якостей, осмисленню “зворотного зв’язку”, отриманого від тренера і членів групи) підструктури та являє самостійний комплекс занять, що забезпечує реалізацію відповідної мети. Водночас, змістові блоки виступають у вигляді складових частин єдиної програми, оскільки кожен наступний модуль є логічним продовженням попередніх і дозволяє здійснювати безперервний, поступальний розвиток ціннісних орієнтацій майбутніх психологів (що і становить основну мету програми).

Структура тренінгових занять є загальноприйнятною та включає в себе послідовну реалізацію таких структурних компонентів, як ритуал привітання, розминка та рефлексія попереднього заняття, основна змістовна частина заняття, рефлексія того, що відбувалось на занятті, ритуал прощання. Використання вказаних процедур підкорялося загальній стратегічній меті – формуванню ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців – та спрямовувалося на реалізацію низки конкретних завдань, зокрема – сприяти формуванню гуманістичних, професійно значущих ціннісних орієнтацій студентів-психологів; формувати в них уміння взаємодіяти з іншими (на основі уявлення про іншу людину та про спілкування як цінність); розвивати здібності до рефлексії, формувати позитивне ставлення до себе та до оточуючих; сприяти усвідомленню учасниками групи власних ціннісних орієнтацій.

Формувальний експеримент проводився з жовтня 2006 до січня 2007 року на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Для участі у формувальному експерименті були обрані студенти першого курсу, оскільки їхня ціннісна сфера знаходиться у процесі становлення, а початковий етап навчання є найбільш сприятливим для формування ціннісних орієнтацій. У ньому взяли участь 60 студентів-психологів, 30 з яких увійшли до складу експериментальної групи (ЕГ) і 30 – до складу контрольної групи (КГ). За даними констатувального зрізу 76,7% респондентів експериментальної групи мали низький рівень, а 23,3% – середній рівень сформованості ціннісних орієнтацій. У контрольній групі 70% студентів мали низький рівень, а 30% – середній рівень сформованості ціннісних орієнтацій. Таким чином, контрольна та експериментальна групи майже еквівалентними за рівнем розвитку ціннісно-сислової сфери.

Для виявлення ефективності формувальних впливів після закінчення тренінгової програми було проведене контрольне обстеження студентів, які відвідували заняття. З цією метою були застосовані психодіагностичні методики, ідентичні методикам, використаним на констатувальному етапі.

Узагальнені результати формувального експерименту подано в таблиці 2. Вони засвідчили, що розроблена нами програма, сприяла оптимізації процесу формування ціннісних орієнтацій студентів-психологів.

Таблиця 2

Загальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх психологів експериментальної та контрольної груп (n=60)

Загальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій	Розподіл студентів за групами (у %)					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	до експерименту	після експерименту	різниця	до експерименту	після експерименту	різниця
Високий	–	–	–	–	–	–
Середній	23,3	46,7	23,4	30,0	33,3	3,3
Низький	76,7	53,3	-23,4	70,0	66,7	-3,3

Встановлено, що для респондентів ЕГ вказана різниця до та після проведення формувальних впливів є статистично значущою ($p \leq 0,05$ за ϕ^* -критерієм Фішера). Натомість, відмінності результатів попереднього та підсумкового вимірювання в КГ не є статистично достовірними.

При оцінюванні ефективності формувальних впливів ми спиралися на виділені нами критерії та рівні сформованості ціннісної сфери особистості майбутнього професіонала. Встановлено, що за критерієм *Загальна характеристика ціннісних пріоритетів* у респондентів ЕГ відбулось статистично достовірне (на 5% та 1% рівні) збільшення показників за усіма структурними компонентами. Зазначене проявилось по-перше, у збільшенні чисельності респондентів із узгодженою системою ціннісних орієнтацій (46,7% порівняно з 23,3%), що свідчить про тенденцію до перебудови ціннісної ієрархії майбутніх психологів у конструктивному, неконфліктному напрямку. По-друге, більш значущими для студентів стають цінності “Доброта”, “Самостійність”, “Універсалізм”, “Стимуляція” та “Досягнення” (як серед декларованих, так і серед реальнодіючих),

що свідчить про підвищення статусу професійних цінностей у свідомості студентів експериментальної групи. Зазначені цінності мають несуперечливий характер згідно теорії динамічних відносин Ш.Шварца та відображають з одного боку альтруїстичну спрямованість респондентів, а з іншого – їх прагнення до розвитку, творчості, особистісних змін.

Встановлено також наявність позитивної динаміки за субшкалами “Цілі у житті”, “Процес життя”, “Результат життя”, “Локус контролю –Я”, “Локус контролю – життя”, “Осмиленість життя”. Зазначені зрушення є статистично значущими ($p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$) та свідчать про підвищення загального рівня осмиленості життя в цілому та його окремих складових. Це вказує на здатність респондентів до осмилення власної життєвої перспективи, усвідомлення своїх життєвих цілей та цінностей, здійснення життєвих виборів та оцінювання отриманих результатів із урахуванням докладених зусиль.

Визначено також наявність статистично значущих відмінностей за всіма показниками саморегуляції. Найвишого рівня розвитку досягли такі важливі компоненти саморегуляції, як “Моделювання”, “Гнучкість” та “Оцінювання результатів”. Зазначене свідчить про перехід саморегуляції на більш високий, продуктивний рівень.

Отже, у цілому за даним критерієм можна констатувати підвищення рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів ЕГ із низького до середнього, що свідчить про достатню сформованість їхньої ціннісно-смыслові сфери та можливість її подальшого розвитку у напрямку гармонізації.

За критерієм *Ставлення до професійної освіти* встановлено середній рівень сформованості ціннісних орієнтацій респондентів ЕГ. Це проявляється у підвищенні інтересу студентів до навчання, зростанні прагнень до здобуття знань та накопичення практичного досвіду роботи. Загалом у групі зафіксоване підвищення прагнення до самовдосконалення й саморозвитку через участь у тренінгових та розвивальних програмах. У студентів підвищується значущість цінностей “Самостійність”, “Стимуляція” та “Досягнення”, що сприяє розумінню студентами ціннісної основи професійного навчання, підвищує їхню відповідальність за процес і результат навчання.

За критерієм *Орієнтація на професійну діяльність* для респондентів ЕГ характерним є середній рівень. Це проявляється в конкретизації уявлень студентів даної групи про специфіку майбутньої професійної діяльності, про її ціннісні пріоритети, про вимоги до особистості фахівця. У групі зростає статус таких професійно важливих цінностей, як “Доброта”, “Самостійність”, “Універсалізм”, “Стимуляція”, що свідчить про підвищення рівня усвідомленості власних життєвих та професійних цінностей, набуття ними статусу реально діючих. Відбувається усвідомлення себе як майбутнього професіонала, розуміння професійної діяльності як цілісного утворення з її пріоритетними завданнями та цілями, прагнення до творчості, активності, особистісного та професійного самовдосконалення.

Протягом аналізу виявлено також наявність змін у контрольній групі, однак вони є незначними та статистично не підтверджуються. Таким чином, результати емпіричного дослідження підтвердили наше припущення про ефективність програми “Цінності в моєму житті” для формування ціннісних орієнтацій майбутніх

психологів.

За результатами формувального експерименту розроблено методичні рекомендації для викладачів і психологів вишів із формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів. У методичних рекомендаціях обґрунтована можливість оптимізації процесу розвитку ціннісно-сислової сфери особистості за допомогою застосування в рамках професійного навчання цілісної системи діагностичних і розвивальних аксіологічних технологій. Визначено мету, завдання та основні напрямки такої роботи (з викладачами, з психологом соціально-психологічної служби вищого навчального закладу, зі студентами, що навчаються за спеціальністю “Психологія”), описані форми та засоби, що сприяють підвищенню аксіологічної компетентності студентів та викладачів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та зроблена спроба нового практичного вирішення наукової проблеми розвитку ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, що виявилось в обґрунтуванні та емпіричному доведенні психологічних особливостей структури, рівнів розвитку та динаміки ціннісних орієнтацій у професійному становленні майбутніх практичних психологів, розробці психологічного супроводу формування ціннісних орієнтацій студентів-психологів.

1. Ціннісні орієнтації розглядаються як елемент ціннісно-сислової структури особистості, що репрезентований цінностями, котрі набули в індивідуальній свідомості статусу “значення-для-мене”, тобто є усвідомленими, відрефлексованими та такими, що забезпечують відповідне смислове ставлення особистості до життєдіяльності. Особливості ціннісно-сислової сфери виявляються через взаємозв’язок ціннісних орієнтацій, часової перспективи та свідомої особистісної саморегуляції. Ціннісні орієнтації, що входять до структури ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів мають відзначатись високим рівнем усвідомленості та осмисленості. Тільки в такому випадку, система ціннісних орієнтацій буде гармонійною, узгодженою, дієвою. Специфіка ціннісних орієнтацій майбутнього психолога визначається вимогами професійної діяльності, зафіксованими у професіограмі, моделі особистості психолога та рядом морально-етичних вимог до психолога. На основі теоретичного аналізу та теорії цінностей за Ш. Шварцем, визначено, що у процесі навчально-професійної діяльності цілеспрямовано має відбуватись формування цінностей “Самостійність”, “Універсалізм”, “Стимуляція” та “Доброта”.

2. Визначено критерії (Загальна характеристика ціннісних пріоритетів, Ставлення до професійної освіти та Орієнтація на майбутню професійну діяльність), показники та рівні сформованості (низький, середній, високий) ціннісних орієнтацій майбутніх психологів. Зазначені критерії дають змогу визначити загальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій особистості. Він низький, якщо у студента неузгоджена система ціннісних орієнтацій, котрі мало пов’язані з регуляцією поведінки; негармонійна життєва перспектива; виникають складності у визначенні пріоритетних цілей та можливостей їх досягнення. Середній рівень характеризується гармонійною системою ціннісних орієнтацій, яка проявляється в

достатній осмисленості життя та визначеності часової перспективи, у сформованій ідентичності та розвинутій свідомій саморегуляції поведінки. Високий рівень визначається наявністю високої осмисленості життя, гармонійністю системи ціннісних орієнтацій, відповідністю особистісних ціннісних орієнтацій провідним професійним цінностям, високим рівнем розвитку свідомої саморегуляції.

3. Структура ціннісних орієнтацій майбутніх психологів I-V курсів є внутрішньо конфліктною, неоднорідною та недостатньо сформованою за усіма критеріями. Пріоритетними є конкуруючі, протилежні цінності – “Доброта”, “Самостійність”, “Гедонізм”, “Досягнення”, “Стимуляція”, що вказує на переважання у свідомості майбутніх психологів цінностей індивідуалістичного спрямування. Студенти характеризуються недостатнім рівнем усвідомленості життєвих цілей та перспектив, суперечливістю поведінки, недостатнім рівнем розвитку особистісної саморегуляції. Вони не завжди можуть правильно визначити пріоритети професійної освіти, співвіднести особистісні ціннісні пріоритети з цінностями навчально-пізнавальної діяльності. Достатнім є розуміння специфіки професії, її ціннісних пріоритетів. Натомість, недостатньо виражена орієнтація на конкретну сферу чи вид діяльності, ускладнений процес узгодження особистісних та професійних пріоритетів.

4. Система ціннісних орієнтацій у переважній більшості студентів усіх курсів суперечлива, проте до п'ятого курсу намічається тенденція до узгодження системи ціннісних пріоритетів. Серед домінуючих цінностей студенти усіх курсів визначають “Самостійність”, “Гедонізм” та “Стимуляцію”, а до п'ятого курсу в ієрархії цінностей зростає суб'єктивна вага такої цінності, як “Самостійність”. Для деяких студентів характерною є досить висока визначеність життєвих та професійних планів, помітна тенденція до їх взаємозалежності, однак зазначені зміни на рівні всієї вибірки не є статистично значущими. Для більшої частини досліджуваних притаманною є така ієрархія ціннісних орієнтацій, де домінуючі цінності знаходяться поза сферою професійної діяльності, що зумовлює орієнтацію здебільшого на зовнішню привабливість професії, нерозуміння її сутності, нечітке, розмите уявлення про можливість реалізації в ній. Для більшості респондентів сформованість ціннісних орієнтацій за всіма критеріями знаходиться на низькому рівні та засвідчує недостатній розвиток регулятивної функції ціннісних орієнтацій. Зазначене проявляється у недостатній гармонійності та реалістичності часової перспективи та непродуктивній саморегуляції діяльності.

5. Ефективною щодо формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів є авторська програма “Цінності у моєму житті”, спрямована на оптимізацію міжособистісних стосунків студентів, надання їм знань про специфіку вимог до особистості психолога, вироблення ними власних світоглядних позицій, формування в них професійної ідентичності та професійної культури, що, у свою чергу, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій майбутніх психологів.

Позитивні зміни проявилися у підвищенні рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів за всіма критеріями. Збільшується чисельність студентів із узгодженою системою ціннісних орієнтацій, значно зріс пріоритет таких професійно значущих цінностей, як “Самостійність”, “Доброта”, “Універсалізм” та “Стимуляція”.

На основі авторської програми розроблено методичні рекомендації для викладачів і психологів вищів з формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів. Методичні рекомендації спрямовано на оптимізацію процесу розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості студента та викладача за допомогою застосування в рамках професійного навчання комплексу діагностичних і розвивальних аксіологічних технологій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи її дослідження вбачаємо у подальшій теоретичній розробці проблеми формування ціннісних орієнтацій спеціалістів професій типу “Людина-Людина”, вивченні особливостей ціннісних орієнтацій особистості на різних етапах її професійного становлення, розвитку гармонійної системи ціннісних орієнтацій засобами психологічного консультування та психотерапії.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях авторки:

1. Тітова Т.Є. Формування професійних цінностей практичних психологів у системі громадянської освіти / Т.Є. Тітова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України за матеріалами Всеукраїнської науково-практ. конф. “Соціально-психологічні детермінанти становлення громадянськості сучасної молоді у контексті спадщини А.С.Макаренка” / за ред. Максименка С.Д. – К., 2004, т. VI, випуск 2. – С.302-307.
2. Тітова Т.Є. Особливості ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів / Т.Є. Тітова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. “Развивающее обучение и многомерный опыт личности”. – Харків, 2005. – №702. – С.196-201.
3. Тітова Т.Є. Дослідження динаміки ціннісних орієнтацій студентів-психологів / Т.Є. Тітова // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. “Генеза буття особистості” / за ред. Максименка С.Д. – К.: Міленіум, 2006. – Вип.30. – С.493-501.
4. Тітова Т.Є. Теоретико-методологічні аспекти формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів / Т.Є. Тітова // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Зб. статей за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. “Особистісне зростання і гуманізація стосунків між поколіннями”. Випуск 17 (20). – К., 2007. – С.301-309.
5. Тітова Т.Є. Формування ціннісних орієнтацій як необхідна складова навчання майбутніх психологів / Т.Є. Тітова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки. Серія 12. Випуск 17 (41). Ч.1. – К., 2007. – С.287-291.
6. Тітова Т.Є. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / Т.Є. Тітова // Вісник післядипломної освіти: Зб.наук.праць. – Вип.6 / Ред.кол.: В.В. Олійник (гол. ред.) та ін. – К.: Геопринт, 2007. – С.226-234.
7. Тітова Т.Є. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування ціннісних орієнтацій студентів-психологів / Т.Є. Тітова // Психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості в сучасному світі: Збірник наукових праць. – Полтава,

2007. – С.139-142.

8. Тітова Т.Є. Цінності в моєму житті: Програма та методичні рекомендації тренінгу з формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів / Т.Є. Тітова, Н.М Тищенко. – Полтава: «Фірма «Техсервіс», 2007. – 92с. (Здобувачкою запропоновано ідею та розроблено концепцію роботи, зроблено аналіз та узагальнення психологічних джерел, написано текст посібника).

9. Тітова Т.Є. Аксиологічні виміри особистості: Навчальний посібник / Т.Є. Тітова. – Полтава, 2011. – 68с.

АНОТАЦІЇ

Тітова Т.Є. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ. – 2012.

Дисертація присвячена проблемі формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів під час професійної підготовки у виші. У роботі визначені критерії (Загальна характеристика ціннісних пріоритетів, Ставлення до професійної освіти та Орієнтація на майбутню професійну діяльність) та рівні сформованості (низький, середній та високий) ціннісних орієнтацій майбутніх психологів. Результати теоретичного аналізу дають підстави розглядати ціннісні орієнтації як елемент ціннісно-сислової сфери особистості, що відображається у їхньому тісному зв'язку з часовою перспективою та свідомою особистісною саморегуляцією.

Доведено, що більшість студентів-психологів I-V курсів вирізняється недостатньою сформованістю системи ціннісних орієнтацій за всіма критеріями, що проявляється в їх суперечливості та недостатній дієвості, а процес формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів під час професійної підготовки відбувається стихійно та носить здебільшого непродуктивний характер.

Ефективною щодо формування ціннісних орієнтацій є програма “Цінності в моєму житті”, використання якої дозволило оптимізувати процес формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, узгоджена та неузгоджена ціннісна система, ціннісні орієнтації майбутнього психолога, свідомо особистісна саморегуляція, часова перспектива, формування ціннісних орієнтацій майбутнього психолога, програма оптимізації процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів.

Тітова Т.Е. Формирование ценностных ориентаций будущих психологов в процессе профессиональной подготовки. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев. – 2012.

Диссертация посвящена проблеме формирования ценностных ориентаций будущих психологов в процессе профессиональной подготовки в вузе. В работе предложены критерии (Общая характеристика ценностных приоритетов, Отношение

к профессиональному образованию, Ориентация на будущую профессиональную деятельность) и уровни сформированности (низкий, средний, высокий) ценностных ориентаций будущих психологов.

Результаты теоретического анализа позволили конкретизировать психологическое содержание понятия «ценностные ориентации», установить, что они являются элементом ценностно-смысловой сферы личности, выявляются через взаимосвязь с временной перспективой и сознательной саморегуляцией. Определено, что содержание ценностных ориентаций будущего психолога обусловлено требованиями профессиональной деятельности, а оптимизация процесса их формирования должна осуществляться с опорой на такие ценности, как «Самостоятельность», «Универсализм», «Стимуляция» и «Доброта» (по Ш. Шварцу).

Экспериментально установлено, что для большинства будущих психологов I-V курсов система ценностных ориентаций характеризуется недостаточной сформированностью и структурированностью, наличием в сознании разнородных, часто конкурирующих, ценностных представлений. Обобщение результатов экспериментального исследования показало, что для большинства респондентов характерным является низкий уровень сформированности ценностных ориентаций по всем критериям, указывающий на недостаточное развитие их регуляторных функций. Кроме этого выявлена недостаточная гармоничность и реалистичность временной перспективы, непродуктивный стиль саморегуляции деятельности. В целом, результаты констатирующего исследования свидетельствуют о преимущественно стихийном характере формирования ценностно-смысловой сферы студентов-психологов, где практически отсутствует позитивная динамика.

С помощью разработанной нами программы «Ценности в моей жизни» было осуществлено формирование ценностных ориентаций студентов-первокурсников. Она состоит из трех содержательных модулей и направлена на оптимизацию межличностных отношений будущих психологов, передачу им знаний о специфике требований профессии к личности специалиста, выработку ими собственных мировоззренческих позиций, формирование у них профессиональной идентичности и профессиональной культуры и, как следствие, – формирование их ценностных ориентаций. Для определения эффективности формирующих воздействий был проведен сравнительный анализ данных, полученных с помощью специально подобранного психодиагностического инструментария до и после тренинговой работы. Кроме этого нами сравнивались также данные, полученные в экспериментальной и контрольной выборках. Результаты апробации разработанной нами программы «Ценности в моей жизни» свидетельствуют о ее общей эффективности, что отразилось в переструктурировании личностных ценностей респондентов экспериментальной группы в соответствии с ценностями будущей профессиональной деятельности. Выявлена тенденция к гармонизации ценностных иерархий с доминированием таких ценностных ориентаций, которые входят в ценностные типы «Самостоятельность», «Универсализм», «Стимуляция», «Доброта» и «Достижение». Позитивные изменения произошли также и в уровне осмысленности жизни, ее целенаправленности. Характерным является развитие субъектной позиции студентов-психологов относительно собственной жизни и

деятельности (высокие показатели по субшкалам «Цели в жизни», «Локус контроля – Я», «Локус контроля – Жизнь»), а также возможность регулировать их на основе собственных ценностных ориентаций (за счет развития таких регуляторно-личностных свойств, как самостоятельность и гибкость). Таким образом, можно говорить о том, что в процессе применения авторской программы «Ценности в моей жизни» происходит оптимизация процесса формирования ценностных ориентаций будущих психологов.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, согласованная и несогласованная система ценностных ориентаций, ценностные ориентации будущего психолога, осознанная личностная саморегуляция, временная перспектива, формирование ценностных ориентаций будущего психолога, программа оптимизации процесса формирования ценностных ориентаций будущего психолога.

Titova T.Ye. Forming of the future psychologists' value orientations in the process of professional training. – Copyrighted.

The dissertation for the scientific degree of the Candidate of the Psychological Science with the specialization 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv. – 2012.

The dissertation is dedicated to the problem of the forming of future psychologists' value orientations in the process of professional training at higher educational establishment. The criteria, according to which the level of the future psychologists' value orientations development could be evaluated, are proposed. The results of the theoretical investigation gave the possibility to consider value orientations as the component of the personal value-meaning sphere, which is displayed in their close connection to the temporal perspective and aware personal self-regulation.

It was experimentally proved that the majority of the students-psychologists of the I-V courses could be characterized with insufficient level of the value orientations system forming (according to all criteria), its non harmonic and low actuality. The empirical data showed that the process of the future psychologists' value orientations forming within the professional training was mostly spontaneous and nonproductive.

The program entitled “Values in My Life” was elaborated and practically checked. It allowed to improve the process of the future psychologists' value orientations forming.

Key words: values, value orientations, sequent and subsequent value orientations system, future psychologists' value orientations, aware personal self-regulation, temporal perspective forming of the future psychologists' value orientations, the program aimed to optimize the process of future psychologists' value orientations forming.

НБ НПУ

100160584

Підписано до друку 05.12.2012. Формат 60x90/16
Папір офісний. Гарнітура Таймс Нью Роман.
Тираж 100. Зам. № 180

Видавництво «Полтавський літератор»
оф. 7, вул. Пушкіна, 115, м. Полтава, 36014,
тел./факс (0532) 56-29-83, тел. (0532) 56-29-58

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1319 від 2.04.2003 р.